

ЮРИДИЧНА ЕТОЛОГІЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

LEGAL ETHOLOGY: BEFORE THE PROBLEM

Скуріхін С.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена спробі обґрунтування нового напрямку загальнотеоретичної юриспруденції – юридичної етології. Слід зазначити, що у сфері юриспруденції біологічна природа людини завжди відсувалася на другий план. Учені не звертали увагу на те, що в певних випадках кореневі підстави поведінки людей, причини виникнення тих чи інших інститутів містяться у сфері біологічної природи людини. Наразі дослідження правової поведінки суто гуманітарних позицій уявляється недостатнім. Виникає необхідність пошуку точок дотику між біологічною та гуманітарною сферами з метою усвідомлення глибинних засад правової поведінки людини, що стимулюють її нормування й опосередковують процеси інституціоналізації суспільного життя. Надати допомогу у вирішенні цих питань, на нашу думку, може новий напрям юриспруденції – юридична етологія людини, або юридична етологія. Юридична етологія дає можливість глибше проникнути в сутність правових явищ. До її сфери можна зарахувати окремі питання: шлюбно-сімейних і статевих відносин; спадкових і договірних правовідносин; правової соціалізації і конформної правової поведінки; правопорушень і покарань; ієрархічності суспільного устрою та побудови правових і державних інститутів; індивідуального простору і територіальності (включаючи територіальну організацію держави); форм правління і форм державного режиму; стратегій міждержавних відносин; причин виникнення і механізмів управління революціями, деформацій правосвідомості та ін.

Юридична етологія – це галузь знань про юридично значущу поведінку людини, яка заповнює прогалини, що залишалися дотепер поза увагою юридичних наук (біоюриспруденції; юридичної антропології, соціології і психології). Спираючись на біологічні засади, вона вивчає процеси формування правової поведінки людини в онто- і філогенезі, а також функції та фізіологічні механізми певних форм правової поведінки. Значна увага в межах юридичної етології повинна приділятися взаємодії біологічного і соціального у правовій поведінці людини.

Ключові слова: етологія, етологія людини, біологія поведінки, юридична етологія людини (юридична етологія).

The article is devoted to the attempt to substantiating a new direction of general theoretical jurisprudence – legal ethology.

It should be noted that in the field of jurisprudence, the biological nature of human has always been relegated to the background. Scientists have not paid attention to the fact that in certain cases, the root causes of human behavior, the causes of certain institutions are in the field of human biological nature. Currently, the study of legal behavior of exclusively humanitarian positions seems insufficient. There is a need to find points of contact between the biological and humanitarian spheres in order to understand the deep foundations of human legal behavior, which stimulate its regulation and mediate the processes of institutionalization of public life. In our opinion, a new direction of jurisprudence – legal ethology of man or simply legal ethology can help in resolving these issues. Legal ethology makes it possible to penetrate deeper into the essence of legal phenomena. Its scope includes certain issues: marital, family and sexual relations; hereditary legal relations; contractual relations; legal socialization and conformal legal behavior; offenses and punishments; hierarchy of social order and construction of legal and state institutions; individual space and territoriality (including the territorial organization of the state); forms of government and forms of state regime; strategies of interstate relations; causes and mechanisms for managing revolutions, distortions of legal consciousness, etc.

Legal ethology is a branch of knowledge about legally significant human behavior that fills the gaps that have remained so far out of the attention of legal sciences (in particular: bio jurisprudence; legal anthropology, sociology and psychology). Based on biological principles, it studies the processes of formation of human legal behavior in onto- and phylogeny, as well as the functions and physiological mechanisms of certain forms of legal behavior. Considerable attention in the legal ethology should be paid to the interaction of biological and social in human legal behavior.

Key words: ethology, human ethology, behavioral biology, legal human ethology (legal ethology).

– Як ви думаєте, пасторе, чого більше в людині: людини чи тварини?

– Я думаю, що в людині того й того порівну.

– Так не може бути.

– Може бути лише так.

– Ні.

– Принаймні щось одне давно вже перемогло б.

Юліан Семенов, «Сімнадцять спалахів весни»

Дилема біологічне або соціальне (природа або виховання) обговорювалася вченими з найдавніших часів. Так, наприклад, гіпотезу про спадкування рис поведінки висловлювали ще Гіппократ і Гален. Із появою еволюційної теорії Дарвіна дискусія щодо природи людини набуває в науковому світі новий ракурс. У другій половині ХХ ст. вчені усвідомили необхідність синтезу природничо-наукових і гуманітарних знань для розуміння суті людської поведінки. Відображенням цих тенденцій стає розвиток концепцій щодо біосоціальної природи людини [1]. Слід зазначити, що в суспільних науках, зокрема у сфері юриспруденції, біологічна природа людини завжди відсувалася на другий план. Юридичному аналізу підлягали тільки фактори, що визначають її соціальну сутність: можливість нормування правової комунікації, правове регулювання поведінки, усвідомлення відповідності правовим приписам власної поведінки, процеси правової соціалізації тощо. Висуваючи раціональні правові конструкції соці-

ального співжиття людей, дослідники не звертають увагу на те, що в певних випадках кореневі підстави поведінки людей, причини виникнення тих чи інших інститутів, зокрема інституту держави, містяться у сфері біологічної природи людини, закладені в «генетичних програмах», що сформовані в процесі тривалого еволюційного розвитку людини як біологічної істоти (від пралюдини до сучасного виду *Homo sapiens sapiens*). Американський соціобіолог Едвард Осборн Вілсон зазначав, що для розуміння людської сутності необхідно розуміти, що гени і культура діють разом під час єдиного процесу генно-культурної коєволюції [1].

Наразі первинність права щодо держави вже не викликає сумнівів. На думку А.І. Ковлера, основна зав'язка, інтрига історії роду людського відбувається саме на стадії передісторії. Додержавне (первісне) право виокремлював Г. Кельзен у «Загальній теорії права і держави», В.Г. Графський веде відлік історії права з первісного (додержавного) права. Будь-які людські спільноти, навіть найдавніші, не здатні забезпечити свою життєдіяльність і виживання без елементарних регуляторів поведінки. Закони Ману з'явилися, як можна здогадатися, не на порожньому місці. [2, с. 104]. Щодо регуляторів поведінки в первісному суспільстві вживаються найрізноманітніші терміни: «звичаї», «традиції», «ритуали», «обряди», «міфи», «мононорми». Учені намагаються усвідомити і змоделювати первинні

норми соціальної комунікації і потім простежити їх генезис аж до теперішнього часу. Але чи можна подивитися на ці процеси з іншого ракурсу і спробувати зрозуміти глибинні, еволюційні, генетично зумовлені передумови формування цих регуляторів? Є.М. Черних і А.Б. Венгеров, аналізуючи нормативні системи різноманітних культур, першим за хронологією виділяють біолого-психологічний нормативний регулятор. На їхню думку, біолого-психологічний регулятор не тільки є найдавнішим, він слугує своєрідним фундаментом для інших нормативних регуляторів [3, с. 25]. Сьогодні дослідження поведінки, зокрема і правової, окремо з біологічних і гуманітарних позицій уявляється недостатнім. Виникає необхідність пошуку точок дотику між цими сферами з метою усвідомлення глибинних засад правової поведінки людини, що стимулюють її нормування і опосередковують процеси інституціоналізації суспільного життя. Надати допомогу у вирішенні цих питань, на нашу думку, може новий напрям юриспруденції – юридична етологія людини, або юридична етологія.

Загалом, *етологія* (від грец. *ethos* – звичай, характер, норов) як наука, що вивчає біологічні засади поведінки тварин у природному середовищі, виникла у 30-ті роки ХХ ст. на базі польової зоології та еволюційної теорії [4]. Її засновниками є нобелівські лауреати австрійський зоолог і зоопсихолог Конрад Лоренц і нідерландський орнітолог Ніколас Тімберген. Одним із ключових аспектів у методології етологічних досліджень є виключене спостереження. Н. Тімберген, котрий, зокрема, визначав етологію як науку про поведінку тварин, де ти береш інтерв'ю у тварини її мовою [5]. Нині етологія найчастіше визначається як біологічне вивчення поведінки або біологія поведінки, яка розкриває свій предмет через вивчення чотирьох головних питань: 1) фізіологічних механізмів поведінки; 2) онтогенезу поведінки; 3) еволюції поведінки; 4) функцій поведінки, які забезпечують виживання тварин у природному середовищі [6]. Для пояснення того чи іншого поведінкового акту етологи звертаються як до індивідуального минулого індивіда (онтогенезу), так і до фізіологічних механізмів цієї поведінки, її функцій та еволюції [7, с. 6–7].

Як одне з найважливіших завдань К. Лоренц і Н. Тімберген розглядали перевірку придатності гіпотез, отриманих у результаті спостереження за тваринами, для вивчення людської поведінки. Однак як окрема галузь у рамках етології етологія людини сформувалася лише в 1960–1970 рр. завдяки роботам австрійського етолога Іреніуса фон Ейбл-Ейбесфельда [1].

Наразі склалися два основних підходи до сприйняття етології людини. Перший – класичний – представлений школою «консерваторів». Він пов'язаний зі спробами механічної екстраполяції принципів, методів, положень і висновків класичної етології, розроблених на матеріалі поведінки тварин, до аналізу і пояснення поведінки людини. У традиціях цієї школи є також консервативне прагнення до самоізоляції [8, с. 30]. І хоча цей підхід піддається обґрунтованій критиці, його центральні положення, як-от уявлення щодо «інстинктів», «фіксованих схем дій», «знакових стимулів», «імпринтингу» тощо, майже без змін включені до теоретичного апарату американських шкіл соціобіології і біології поведінки людини [8, с. 35–46]. Другий підхід – посткласичний (школа «новаторів») – прагне до встановлення тісних контактів етології з тими гуманітарними і соціальними науками, які традиційно мають справу з різними аспектами людської поведінки [8, с. 30]. Цей підхід пропонує відійти, як зазначав Є.М. Панов, від «вульгарного генетичного детермінізму» [8, с. 45] і виробити більш раціональні, продуктивні шляхи розвитку етології людини.

Англійський антрополог і еколог Ніколас Блартон-Джонс серед найбільш перспективних партнерів етології у сфері пізнання людини називає психологію розвитку,

соціобіологію і комплекс наук, які він визначає як «екологічну антропологію». Основні сфери застосування цих трьох співтовариств Н. Блартон-Джонс бачить у дослідженнях дитячої поведінки; у з'ясуванні можливої ролі природного добру як фактора становлення і еволюції культури; у спробах розкриття адаптивної сутності суспільства і культури в їх зв'язках із більш широким соціальним оточенням і природою [8, с. 46]. На думку Є.М. Панова, сучасна (посткласична) етологія далеко пішла від початкового варіанта «класичної етології». Асиміляція етологією ідей і методів інших дисциплін (фізіології та психології), як і зустрічний вплив етології на стиль мислення і методологію межових їй природних і гуманітарних наук, призводить до її злиття з цілим комплексом поведінкових і соціальних дисциплін [8, с. 49]. До основних напрямів досліджень у галузі етології людини Є.М. Панов зараховує: експресивну поведінку; поведінку дитини; комунікації в людському середовищі; соціальну поведінку і соціальну організацію; реконструкцію еволюції поведінки на ранніх етапах антропогенезу [8, с. 49–58].

Слід зазначити, що на початку 2000-х років в Інституті етології і антропології РАН під керівництвом М.Л. Бутовської в Секторі кроскультурної психології та етології людини сформувалася наукова група, орієнтована на вирішення фундаментальних питань еволюції людини, що пов'язані з формуванням морфологічного вигляду і поведінкових стратегій сучасної людини [7, с. 7]. М.Л. Бутовська не заперечує можливості враховувати під час дослідження поведінки людини положень класичної етології, однак, на її думку, «треба з усією обережністю застосовувати прями паралелі під час порівняльного аналізу поведінки тварин і людини, бо всі рівні соціальної складності впливають один на одного. Багато видів людської діяльності є специфічними і мають символічний характер, зрозуміти який можна лише володіючи знаннями щодо соціального досвіду цього індивідуума й особливостей соціально-культурної структури суспільства» [1]. Незаперечною перевагою етологічного підходу під час обговорення проблем спадкоємності принципів соціальної організації, на думку М.Л. Бутовської, є уніфікованість методів оцінки й опису поведінки приматів, включаючи людину, що дозволяє об'єктивно оцінювати базові параметри подібності та відмінності [1]. Отож, ми можемо бачити певний синтетичний підхід до вивчення етології людини.

Учені школи етології людини М.Л. Бутовської займаються науковим вивченням, зокрема, реконструкції ранніх етапів еволюції людини; психічної норми і патології; невербальної комунікації (просторова поведінка, жестова комунікація) і ритуалізованої поведінки; альтруїзму і кооперації; емпатії; агресивної і постконфліктної поведінки; булінгу; питань вибору шлюбного партнера і репродуктивної поведінки людини; батьківського фаворитизму; традиційних культур Східної Африки; соціально-психологічної адаптації людини у новому культурному середовищі [7, с. 8].

Аналіз основних робіт на рубежі ХХІ ст. у сфері етології людини дозволяє виокремити такі наукові напрями досліджень, як:

невербальна комунікація, аналіз жестової і мімічної комунікації і значення цих форм поведінки у соціальному спілкуванні людини в різних культурах (П. Екман. В. Шифенхоєвель, І. Ейбл-Ейбесфельда);

процеси соціалізації і формування поведінкових стереотипів (П. Сміт, Р. Хайнд, П. ЛаФреньер, К. МакДональд); аналіз механізмів агресії і постконфліктна поведінка (Ф. де Вааль, П. Вербік, М. Бутовська, О. Козінцев, А. Лунардіні);

сексуальні переваги і вибір шлюбних партнерів (К. Граммер, Р. Данбар, Д. Ланкастер);

ритуали і ритуалізація (Р. Бейлі, В. Шіфенхоєвель, Е. Стратерн);

пускові стимули, релізери соціальної кооперації і взаємодопомоги (Р. Бойд, Ф. Салгер, П. Річардсон);

крос-культурні дослідження бюджету часу і соціальних переваг у традиційних суспільствах (Р. Бейлі);

взаємодії «мати-дитина», «батько-дитина» і формування прихильностей (Д. Боулбі, Р. Манро);

формування гендерних відмінностей у поведінці (П. Сміт, К. Ембер, М. Ембер);

моделювання соціальної організації ранніх гомінід (У. МакГрю, Ф. де Вааль, Д. Сілк, Д. Моор, Р. Данбар, Р. Ренхо);

прикладна етологія – етологія в психіатрії та психотерапії (М. Макугайр, Н. Рендолф, Ш. Тайзі, Г. Соренсен, В. Самохвалов, М. Дерягіна та ін.) [1].

Етологія людини контактує з еволюційною та соціальною антропологією, біологією поведінки, соціобіологією, еволюційною психологією, когнітивною психологією, психологією розвитку, генетикою поведінки, нейробіологією, фізіологією і низкою інших наукових дисциплін, пов'язаних із проблемами індивідуального і соціального в людському суспільстві.

Спираючись на представлений матеріал, можна побачити перспективи використання етології людини в дослідженні правових аспектів її буття і попередньо позначити деякі сфери юридичної етології людини.

Правова соціалізація. Етологія для пояснення поведінки активно використовує відкриття у сфері нейробіології. Так, наприклад, так звані «дзеркальні нейрони» забезпечують процес повторення, «відчуття» того, що робить інший [9, с. 477–481]. Дзеркальні нейрони дозволяють усвідомити біологічні процеси, що лежать в основі конформної правової поведінки, правової соціалізації. Крім того, в етології, соціобіології, біології поведінки досліджується вплив феромонів на зміну поведінки людей у групі. Використовується навіть термін «біологічна синхронізація». При цьому відзначається, що низькорангові особини завжди синхронізуються з домінантною [9, с. 17, 86].

Правова поведінка. Серед напрямів етологічних досліджень «школи» М.Л. Бутовської, про що було сказано вище, виокремлюють: ритуалізовану поведінку; альтруїзм і кооперацію; емпатію; вивчення психічної норми і патології; агресивну і постконфліктну поведінку. Ці види і мотиви поведінки мають велике значення для існування суспільства, тому в тому чи іншому вигляді знаходять своє відображення в правових приписах, тобто набувають правової значущості. На вивчення механізмів формування правових явищ, насамперед правової поведінки, і повинна бути націлена юридична етологія.

Сімейні правовідносини. Імпринтинг дозволяє глибше проникнути в правову тканину проблеми усиновлення дітей в одностатевих сім'ях. Дослідження показують: якщо на ранніх стадіях постнатального онтогенезу тварину тримати з представниками іншого виду, то статевий імпринтинг може бути вироблений на цей неадекватний об'єкт [8, с. 34]. Таким чином, діти, усиновлені в одностатевих сім'ях, запам'ятовують (імпринтують) статеві ролі батьків, що може вплинути на подальше сприйняття цих ролей.

Табування інцесту може мати не тільки генетичне, а й етологічне пояснення. Людині на ранніх етапах свого існування було складно побачити негативні наслідки кровозмішення. Однак цю заборону можна обґрунтувати з точки зору етологічних конструкцій. По-перше, еволюційний прагматизм родинного добору заохочує міжгруповий шлюб, тому що збільшення загальної кількості родичів дає перевагу в конкурентній боротьбі (під час полювання, обробітку землі, захисту території). По-друге, імпринтинг (у разі спільного проживання особин) знижує рівень статевого потягу між ними. Це може стосуватися і представників однієї громади, які не є навіть близькими родичами [10, с. 94]. Зазначені фактори (поряд з іншими) сприяють поступовому формуванню традиції заборони кровозмішення в первісних суспільствах.

Спадкові правовідносини. Базовими цеглинками еволюції поведінки є індивідуальний добір, родинний добір і взаємний (реципрокний) альтруїзм. [9, с. 300–310, 328–334]. Досить цікавим для юриспруденції може бути етологічний аналіз визначення ступеня споріднення і, відповідно, родинного добору в межах еволюційної теорії. Висновки етологів стають додатковими обґрунтуваннями механізму спадкових правовідносин.

Договірні правовідносини. Договірні правовідносини – це юридично формалізовані, оптимальні та взаємовигідні стратегії співпраці сторін. Тобто це і є етологічна концепція взаємного (реципрокного) альтруїзму, яка передбачає робити що-небудь іншому, але тільки так, щоб аналогічне отримати від іншого [9, с. 308–318, 333–334].

Правопорушення і покарання. В етологічній літературі зміни юридично значущої поведінки розглядаються у взаємозв'язку з фізіологічними змінами в організмі людини. Так, наприклад, аналізуються випадки пом'якшення вироків за скоєні злочини на підставі неконтрольованого підвищення рівня агресії через: пухлину в певній ділянці головного мозку («мигдаліни»); підвищення рівня цукру в крові, внаслідок пристрасті до шкідливої їжі (фаст-фуд); період менструації; зловживання анаболічними стероїдами [11].

Інфантицид незаконнонароджених дітей був поширеним явищем у різні епохи й у різних народів. Законодавство багатьох країн, зокрема і європейських, аж до другої половини ХІХ ст. розрізняло вбивство законнонародженої і незаконнонародженої дитини (тобто дитини, рідні батьки якої не були в законному шлюбі на час її народження). Гуманітарні науки для обґрунтування цього явища висували соціальні фактори, як-от: зниження рівня життя певних категорій населення («стан бідності на межі виживання»); масова міграція в міста і, відповідно, складність обліку населення; послаблення покарання за вбивство незаконнонародженої дитини [12, с. 292]. Етологія розглядає інфантицид через призму індивідуального добору. Вбивство чужої дитини збільшує репродуктивний успіх самця і знижує репродуктивний успіх конкурента [9, с. 301].

Евтаназія як правова проблема. Соматичні права людини актуалізують у суспільстві дискусію щодо евтаназії. Соціальна антропологія описує геронтоцид у первісному стаді як засіб убивства старих утриманців [13, с. 460]. Етологія, володіючи значним емпіричним матеріалом, не може стояти осторонь від цього питання.

Ієрархія. Етологія приділяє значну увагу питанням ієрархії тварин. Етологія людини, підкреслюючи, що люди – унікальний вид живих істот, допускає проведення аналогій. При цьому наголошується, що наявність загальних ознак у людини та інших тварин – це не наслідок, а ознака деякої спільності. Здійснюючи певні аналогії, виникає можливість глибше усвідомити питання: ієрархічності суспільного устрою; побудови правових і державних інститутів; зовнішніх атрибутів ієрархічної піраміди (пози домінування і підпорядкування; наявність спеціальних символів влади, форми одягу; заняття домінантом більш високого положення в просторі); перадресації агресії на слабшого з метою підтримання неофіційної ієрархії, серед підлітків (прояви булінгу), в кримінальному середовищі (ієрархічні побудови серед ув'язнених), в армії (ст. 406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості») спрямована на подолання негативних наслідків встановлення неофіційної ієрархії в армії).

Походження держави. Питання інституціоналізації суспільних відносин також можуть бути розглянуті в етологічному ракурсі. Теорії походження держави, що логічно вибудовані з природних еволюційних процесів, як-от теорія неолітичної революції (В.Г. Чайлд, Д. Норт, Р. Томас) або теорія спеціалізації (Т.В. Кашаніна), ґрунтуються,

зокрема, на етологічних конструкціях. Доктор права, науковий співробітник юридичного факультету Університету Регенсбурга (Німеччина) А.Г. Румянцев, використовуючи еволюційно-психологічний підхід, запропонував ще один погляд на походження держави. Ученим обґрунтована «клірингова» теорія, згідно з якою держава виникає як механізм координації дій груп населення. Ключовим аспектом цієї теорії є допомога одних груп населення іншим, здійснювана, як правило, на оплатній основі. Із позицій етології «клірингову» теорію можна охарактеризувати як теорію міжгрупового альтруїзму. Таким чином, ми отримуємо логічне продовження концепції еволюційної теорії: родинний альтруїзм – взаємний альтруїзм уєредині групи знайомих – груповий альтруїзм [10, с. 90–91].

Війни, патріотизм, націоналізм. Родинний добір має потужний об'єднувальний потенціал. Цим часто користуються у суспільному і правовому житті, маніпулюючи свідомістю громадян із метою їх згуртування для вирішення певних завдань. Виникає так звана «ерзац-спорідненість», псевдоспільність незнайомих одне з одним індивідів, що об'єднані на підставі будь-якої загальної, можливо, фіктивної властивості. Історично першою подібною стратегією була поява тотемної тварини, яка була спільним предком племені або союзу племен. Тим самим емулювалася ситуація спорідненості, яка повинна була викликати вияви родинного альтруїзму [10, с. 93]. Прикладом «ерзац спорідненості» може слугувати навіювання військовослужбовцям ідеї «братерства по зброї», «фронтового братерства», «бойового братерства». Так, наприклад, у Концепції розвитку державно-патріотичних та військових традицій у Збройних Силах України, що затверджена Наказом Міністерства оборони України від 03.07.2013 р. № 449, до основних бойових традицій належить «взаємна виручка, бойове братерство і військове товариство», а одним із завдань командирів (начальників) у роботі з особовим складом є «пропагування військових династій, традицій військового братерства, проведення заходів зі згуртування військових колективів» [14].

Етологія пропонує також біологічне обґрунтування дегуманізації (розлюднення) ворога. З етологічної точки зору людина має не тільки культурні, а й інстинктивні заборони на вбивство собі подібного. Із метою придушення цих заборон вдаються до маніпулятивних технологій. Образ противника має асоціюватися з об'єктами, здатними викликати негативну реакцію, як-от із тарганами, шурами, гусеницями або взагалі з неживими об'єктами (падала, бруд, шматки м'яса). Навіть слово «вбивство» (як процес умертвіння живого організму) прагнуть вилучити з обігу і замінити знеособленим терміном – «усунення». Нейробіологами доведено, що збудження ділянок мозку, які відповідають за огиду, пригнічує у людини активність ділянок мозку, що відповідають за жалість, співчуття, емпатію. Щоб полегшити своїм воїнам душу і дати їм «право» на знищення противника, їм прищеплюється почуття відрази до нього як до «не-людини», як зазначає Еріх Фромм у своїй роботі «Анатомія людської деструктивності» [15]. Пропаганда такої ідеології часто призводить до ескалації конфлікту, вияву надмірної жорстокості щодо комбатантів і цивільного населення, порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права чи й до актів геноциду. Так, наприклад, винний у масових убивствах мирних жителів сільської громади Мі Лай у Південному В'єтнамі лейтенант армії США Вільям Келлі пояснював на суді свої дії і дії своїх підлеглих так: «... мета нашої присутності в Мі Лай не складалася у винищуванні людських істот. Ми були там, щоб знищити ідеологію, носіями якої вони були. Ну, не знаю, як ще сказати. Пішаками чи що, згустками крові, шматками м'яса. Я перебував у Мі Лай не для того, щоб вбивати розумних істот...» [16, с. 1011].

Ми звернули увагу лише на окремі аспекти юридичної сфери, що отримують додаткові обґрунтування в межах

юридичної етології людини. Однак спектр можливостей цієї галузі значно ширший. Юридична етологія дозволяє глибше усвідомити питання: шлюбно-сімейних і статевих відносин; індивідуального простору і територіальності (включаючи територіальну організацію держави); форм правління і форм державного режиму; стратегій міждержавних відносин; причин виникнення і механізмів управління революціями (переворотами), деформацій правосвідомості та ін.

Слід зазначити, що в системі юриспруденції є суміжні з юридичною етологією науки, які також прагнуть урахувувати окремі біологічні чинники і стани людини. До таких наук можна зарахувати юридичну антропологію і біоюриспруденцію. Однак жодна з них не охоплює явища і процеси, які становлять предмет юридичної етології.

Так, в основі біоюриспруденції лежить сприйняття життя людини як найвищої біосоціальної цінності, її метою є забезпечення та захист правовими засобами життя людини у зв'язку з інтенсивним розвитком біології та медицини. У структурі біоюриспруденції виокремлюють три складових частини: правову перинатологію; правову соматологію; правову танатологію [17, с. 260–261]. Головною ідеєю біоюриспруденції є етико-правове визначення меж медичного втручання в життя людини.

Юридична антропологія, за визначенням А.І. Ковлера, є науковою і навчальною дисципліною, яка шляхом аналізу усних або письмових пам'яток права, практики суспільного життя досліджує процеси юридизації людського буття, що властиві кожному історичному типу цивілізації, і прагне з'ясувати закономірності, що лежать в основі соціального і правового побуту людських спільнот [2, с. 23]. Ця наука, як видно з назви, вбирає в себе як проблеми загального знання про людину (антропологія – наука про людину), так і проблеми права. Однак біологічні аспекти буття людини у сфері юридичної антропології або відсуюються на другий план, або виносяться за дужки. Так, Норбер Рулан зазначав: «Якщо юридична антропологія і знаходить фактологічні джерела в біологічних мутаціях, які сформували людську істоту, вона може використовувати лише завершені вияви культурного життя, генезис якого через брак доступних документальних підтверджень прихований від неї. Вона обирає предметом свого вивчення мовний лад, життєві навички і форми представництва, які кожне суспільство вважає основними для свого функціонування і відтворення» [18, с. 7].

Таким чином, **юридична етологія** – це галузь знань про юридично значущу поведінку людини, яка заповнює прогалини, що залишалися дотепер поза увагою інших юридичних наук (біоюриспруденції; юридичної антропології, соціології і психології). Спираючись на біологічні засади, вона вивчає процеси формування правової поведінки людини в онто- і філогенезі, а також функції та фізіологічні механізми певних форм правової поведінки. Значна увага в межах юридичної етології має приділятися взаємодії біологічного і соціального у правовій поведінці людини.

Юридична етологія, пропонуючи унікальний погляд на вивчення правової сфери, у своїх висновках спирається на досягнення етології і етології людини, загальнотеоретичної юриспруденції, соціальної та юридичної антропології, еволюційної біології, біології поведінки людини, соціобіології, соціальної психології та низки інших наукових дисциплін, які вивчають поведінку людини.

Резюмуючи цей матеріал, хотілося б навести слова професора С.А. Степанова: «Етологія – це наша «матриця», задзеркалля, наше минуле і майбутнє». Завдяки юридичній етології «теорія права, цивільне, кримінальне, адміністративне та будь-яке інше право можуть отримати невивчений, різноманітний, вкрай корисний і незамінний емпіричний матеріал», який має величезне значення «для осмислення юридичного буття» [19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутовская М.Л. Этология человека: история возникновения и современные проблемы исследования. *Этология человека на пороге XXI века: новые данные и старые проблемы* / Под ред. М.Л. Бутовской. Москва : Старый Сад, 1999. С. 12–71. URL: <http://ethology.ru/library/?id=268> (дата звернення: 23.09.2021).
2. Ковлер А.И. Антропология права: Учебник для вузов. Москва : Издательство НОРМА, 2002. 480 с.
3. Черных Е.П., Венгеров А.Б. Структура нормативной системы в древних обществах (методологический аспект). *От доклассовых обществ к раннеклассовым* / Отв. ред. Б.А. Рыбаков. Москва : Наука, 1987. С. 23–38.
4. Зорина З.А., Полетаева И.И., Резникова Ж.И. Основы этологии и генетики поведения. Москва : «Высшая школа», 2002. 377 с. URL: <https://groh.ru/gro/zorina/zorina.html> (дата звернення: 23.09.2021).
5. Сапольски Р. Биология поведения человека: Этология. Лекция прочитанная в Стэнфордском университете. 2010 г. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ujDLljChyOw&t=15s> (дата звернення: 23.09.2021).
6. Гороховская Е.А. Этология: рождение научной дисциплины. М.: Алетея, 2001. 224 с. URL: <http://ethology.ru/lib/goro/?p=1.1#main> (дата звернення: 23.09.2021).
7. Буркова В.Н., Феденюк Ю.Н. Этология человека в России: научная школа М.Л. Бутовской. *Сибирские исторические исследования*. 2019. № 2. С. 6–35. URL: http://journals.tsu.ru/siberia/&journal_page=archive&id=1855&article_id=41708 (дата звернення: 23.09.2021).
8. Панов Е.Н. Этология человека: история и перспективы. *Поведение животных и человека: сходство и различия : сборник научных трудов*. Пушино: Науч. центр биологических исследований АН СССР, 1989. С.28–62. URL: https://scepsis.net/library/id_504.html (дата звернення: 23.09.2021).
9. Сапольски Р. Биология добра и зла: Как наука объясняет наши поступки. Москва : Альпина нон-фикшн, 2016. 766 с.
10. Румянцев А. Эволюционно-психологическое обоснование либеральной государственности, или почему принцип «чем меньше государства, тем лучше» может помочь России. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2011. № 5. С. 86–106. URL: <https://www.law.net.ru/publikazii/sko7.htm> (дата звернення: 23.09.2021).
11. Сапольски Р. Биология поведения человека: Введение. Лекция прочитанная в Стэнфордском университете. 2010 г. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ik9t96SMtB0&t=492s> (дата звернення: 23.09.2021).
12. Николаева Е.И. Психология семьи: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 368 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=OheLDQAAQBAJ&pg=PA292#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 23.09.2021).
13. Добренъков В.И., Кравченко А.И. Социальная антропология: Учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. 688 с.
14. Наказ Міністерства оборони України № 449 від 03.07.2013 р. «Про затвердження Концепції розвитку державно-патріотичних та військових традицій у Збройних Силах України». URL: https://mil.univ.kiev.ua/files/162_362923550.pdf (дата звернення: 23.09.2021).
15. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. Э.М. Телятников, Т.В. Панфилова Москва : Издательство АСТ, 2004. 635 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/from_an/02.php (дата звернення: 23.09.2021).
16. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов : курс лекций : перевод с французского. Москва: МКСК, 2011. 1141 с. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/7.pdf> (дата звернення: 23.09.2021).
17. Стеценко С. Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 259–270.
18. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов. Перевод с франц. / Отв. ред.–член-корр. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянц. Москва : Издательство НОРМА, 1999. 310 с.
19. Степанов С.А. Этология и право. Юридическая этология. URL: https://zakon.ru/blog/2014/4/1/etologiya_i_pravo_yuridicheskaya_etologiya (дата звернення: 23.09.2021).